

Izlaganje sa znanstvenog skupa

321.7.01

1 Rawls, J.

Primljeno: 8. ožujka 2003.

Ratzinger protiv Rawlsa: propast preklapajućega konsenzusa

ENES KULENOVIĆ*

Sažetak

Autor analizira Rawlsov koncept preklapajućega konsenzusa u svjetlu nedavno objavljenog naputka Vatikanske Kongregacije za nauk vjere o participiranju katolika u političkom životu. Rawls uvodi ideju preklapajućega konsenzusa kao institucionalni mehanizam kojim se želi izbjeći nametanje jedinstvene moralne, filozofske ili vjerske doktrine svim građanima i time sačuvati pluralizam vrijednosti suvremenih liberalno-demokratskih društava. Komparirajući temeljne crte Rawlsove teorije političkog liberalizma s naputkom katoličke crkve o participaciji njezinih vjernika u političkom životu koji potpisuje kardinal Ratzinger, autor dovodi u pitanje održivost ovog Rawlsovoga koncepta, kao i mogućnost pomirenja liberalnog shvaćanja građanina nasuprot katoličkom idealu participacije vjernika u političkom životu zajednice.

Ključne riječi: Rawlsov politički liberalizam, preklapajući konsenzus, tereti suđenja, participacija katolika u politici

Uvod

U siječnju 2003., nešto manje od dva mjeseca nakon smrti Johna Rawlsa, Vatikanska Kongregacija za nauk vjere pod vodstvom kardinala Josepha Ratzingera objavila je naputke o participiranju katolika u političkom životu. Ovaj je dokument zanimljiv s aspekta političke teorije i za ovu našu konferenciju zato što dovodi u pitanje cjelokupan Rawlsov projekt političkog liberalizma.

Naime, jedno od najvažnijih pitanja koje je zaokupljalo Rawlsa, uz pitanje pravedne distribucije dobara, i na koje je pokušao odgovoriti još od 1958. u eseju *Justice as Fairness* (Pravednost kao pravičnost), preko *A Theory of Justice* (Teorija pravednosti) iz 1971. i *Political Liberalism* (Politički liberalizam) iz 1993. pa sve do *The Law of Peoples* (Zakon naroda) iz 1999. jest to kako građani s različitim moralnim, filozofskim i vjerskim svjetonazorima mogu koegzistirati unutar političke zajednice bez sukoba i bez

* Enes Kulenović, znanstveni novak na projektu *Fenomenološka filozofija političkog svijeta* na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu.

toga da jedna strana pokuša nametnuti svoj sustav vrijednosti s pomoću državne prisile svima drugima. S time je povezano i pitanje o tome kako moraju biti uređene temeljne institucije društva ako žele uvažiti pluralizam vrijednosti svojih građana.

Ideja izvornog položaja koju je Rawls izložio u svojoj *A Theory of Justice* nije u potpunosti odgovorila na ovo pitanje, te je Rawls kasnije uveo koncept preklapajućega konsenzusa i proširio svoju teoriju nazvavši je političkim liberalizmom. U ovome kratkom izlaganju pozabavit ću se upravo pitanjem preklapajućega konsenzusa i njegove održivosti u svjetlu dokumenta katoličke crkve što sam ga na početku spomenuo.

Tereti suđenja

Rawls započinje svoje objašnjenje ideje preklapajućega konsenzusa izlažući četiri temeljne pretpostavke: 1) postojanje različitih “vjerskih, filozofskih i moralnih doktrina” jest činjenica, a demokratske političke institucije upravo podrazumijevaju pluralizam takvih doktrina; 2) samo “opresivnim korištenjem državne sile može se osigurati” postojanje isključivo jedne doktrine, bilo da je riječ, kao u slučaju srednjovjekovne inkvizicije ili Talibana, o vjerskoj i moralnoj doktrini, ili, kao u slučaju nacizma i staljinizma, o političkoj doktrini; 3) kako bi se održao, demokratski režim mora imati potporu “znatne većine svojih politički aktivnih građana”; te 4) postojanje određenih “temeljnih intuitivnih ideja” koje su temelj institucija ustavne demokracije (Rawls, 1999.).

Želio bih ukratko objasniti svaku od ovih pretpostavki počevši od ove posljednje. “Temeljne intuitivne ideje” o kojima govori Rawls ključni su “uvjeti političke i društvene kooperacije” i, riječima Johna Stuarta Milla “sam kostur naše egzistencije”, a riječ je o vrijednostima poput “jednake političke i građanske slobode, jednakosti šanse, ekonomskog reciprociteta i društvene baze međusobnog poštovanja među građanima” (Rawls, 1999.: 484). S obzirom na to da su upravo te intuitivne ideje pretpostavka preklapajućega konsenzusa svi će oni – poput rasista, seksista, nacionalista ili vjerskih fundamentalista – koji misle kako određena grupa unutar zajednice treba biti u podređenu položaju zbog svojih prirodnih ili stečenih karakteristika (boje kože, spola, etničke pripadnosti ili vjere), biti isključeni iz toga konsenzusa.

Sljedeća je pretpostavka preklapajućega konsenzusa postojanje široke potpore za sustav političkih institucija među građanima. Ovo je veoma važno, s obzirom na to da Rawls inzistira na tome kako potpora političkim institucijama mora biti utemeljena na racionalnom prihvaćanju tih institucija kao najpravednijih, a ne na principu *modus vivendi*. Naime, *modus vivendi* podrazumijeva prihvaćanje određenoga političkog sustava i političkih vrijednosti zbog društvenog mira, no ako se odnos snaga promijeni i postane moguće bez sukoba ili većih posljedica po vlastite interese nametnuti vlastite, drukčije političke vrijednosti i institucije, to će biti i učinjeno. Rawls upravo to želi izbjeći uvođenjem koncepta preklapajućega konsenzusa koji ne ovisi o trenutnom odnosu snaga unutar političke zajednice.

S time je povezana i sljedeća pretpostavka o tome da se isključivo ugnjetavanjem ili sustavnim “pranjem mozga” u zajednici može nametnuti uniformni sustav filozofskih, moralnih ili religijskih vrijednosti. Čak i kad bi se radilo o sekularnoj moralnoj doktrini, upozorava Rawls, i kad bismo željeli da svi građani budu kantijanci ili milllovci, morali

bismo upotrijebiti svu moć opresivnoga državnog aparata kako bismo to postigli. No, razumna osoba¹ prihvaća postojanje pluralizma vrijednosti kao izraza autonomnog razvoja pojedinca unutar slobodne političke zajednice i time isključuje uporabu državne moći za nametanje vlastitih vrijednosti.

To nas vodi k posljednjoj točki. Jedna od ključnih karakteristika liberalnoga demokratskog društva jest to da njegovi građani imaju različito shvaćanje svijeta i različite koncepcije o tome što znači dobar život. Tako mnoga pitanja važna za cijelu zajednicu neće imati jednoznačan odgovor. Rawls to naziva *teretima suđenja* (*burdens of judgement*)² i navodi samo neke od najvažnijih izvora “razumnog neslaganja”: sve činjenice su prezahtjevne ili prebrojne da bi se došlo do jedinstvenoga zaključka; različito vrednovanje istih stvari može dovesti do različitih sudova; interpretacije mogu biti različite; naše iskustvo stvara naše sudove, a iskustva se razlikuju. No, posljednja su dva uzroka tereta suđenja možda najznačajnija jer upozoravaju na Rawlsov odmak od Kanta i približavanje Berlinovoj teoriji vrijednosnog pluralizma: podjednako razumni i jednako uvjerljivi normativni stavovi na dvjema suprotstavljenim stranama; te ograničena mogućnost ostvarenja različitih vrijednosti unutar jedne zajednice što vodi neželjenom, ali nezaobilaznom žrtvovanju nekih od tih vrijednosti.

Preklapajući konsenzus

Dakle, postojanje različitih moralnih, filozofskih i vjerskih doktrina koje su podjednako racionalne, ali u međusobnom neskladu ili sukobu, zahtijeva prihvaćanje konsenzusa, tj. političkog koncepta koji je prihvatljiv velikoj većini građana kao nosioca tih različitih doktrina. Jasno je kako temelj takvoga konsenzusa ne može biti nijedna od tih doktrina, nego pitanje dobra života treba ostaviti po strani i ponuditi politički koncept koji različite “religijske, filozofske i doktrine mogu prihvatiti, svaka iz svojeg gledišta” (Rawls, 1999.: 479). To podrazumijeva razlikovanje moralne doktrine i političke koncepcije pravednosti. Takva koncepcija pravednosti, kao i sve valjane moralne doktrine, sadržava određene temeljne intuitivne ideje o “društvu kao pravednom sustavu kooperacije” između građana i generacija, te građana kao “slobodnih” i, pravno gledano, “jednakih osoba”. No, razlikuje se u tome što se odnosi samo na određene sferu – “temeljnu strukturu ustavnoga demokratskog režima”, tj. glavne političke, društvene i ekonomske institucije, te što sama ne uključuje “obuhvatnu moralnu doktrinu” koja nalaže što znači živjeti vrijedan život, nego samo “razumnu koncepciju za temeljnu strukturu” političkih institucija (Rawls, 1999.). Rawls, dakle, jasno razlikuje, s jedne strane, ono što naziva *obuhvatnim doktrinama* koje nam govore što daje vrijednost ljudskom životu,

¹ Rawls jasno razlikuje racionalno (*rational*) i razumno (*reasonable*). Slijedeći Kantovu distinkciju između hipotetičkoga i kategoričkoga imperativa, Rawls shvaća racionalnim određivanje cilja i sredstava za ostvarenje tog cilja, dok razumno podrazumijeva kako nećemo upotrijebiti prisilu nad drugima kako bismo ih natjerali da prihvate naše ciljeve. Za potpunije razlikovanje ovih dvaju pojmova, vidi II. predavanje u knjizi *Politički liberalizam*.

² U svom eseju *The Domain of the Political and Overlapping Consensus* iz 1989. govori o “teretima razuma” (*burdens of reason*), no u svojoj je knjizi *Political Liberalism* iz 1993. taj naziv promijenio u “terete suđenja” (*burdens of judgement*).

kakav je život vrijedan življenja, kojim ciljevima vrijedi stremiti i određuju, osim političke sfere, naš život u potpunosti. S druge strane, imamo *političku koncepciju pravednosti* kao uvjet preklapajućega konsenzusa koja nam ne govori ništa o tome što znači živjeti dobar život, nego samo na kojim vrijednostima trebaju biti utemeljene i kako trebaju funkcionirati političke institucije kako bi se osiguralo da građani s različitim obuhvatnim moralnim doktrinama imaju mogućnost ostvariti svoje shvaćanje dobrog života. Tako, vjernik i ateist, homoseksualac i heteroseksualac, hedonist i asket, materijalist i duhovnjak, konzervativac i liberal mogu imati posve različite, čak i sukobljene, iako podjednako racionalne obuhvatne moralne doktrine, ali se mogu slagati oko političke koncepcije i toga kako će biti uređene temeljne političke i društvene institucije u njihovoj zajednici. Upravo je to bit preklapajućega konsenzusa.

Dakle, Rawlsova slika građanina kao razumne osobe uključuje upravo tri temeljne odrednice koje sam ovdje izložio: 1) prihvaćanje određenih intuitivnih ideja o slobodi i jednakosti svih građana; 2) tereti suđenja – uz vlastitu moralnu doktrinu postojanje i drugih racionalnih, ali i razumnih moralnih, vjerskih i filozofskih svjetonazora; 3) razlikovanje vlastite obuhvatne moralne doktrine nasuprot političkoj koncepciji pravednosti.

Ratzingerov odgovor

Pogledajmo kako Katolička crkva svojim vjernicima propisuje da moraju djelovati u političkom životu zajednice i koliko se njihove upute razlikuju od Rawlsove slike građanina. Uzet ću upravo ove posljednje tri Rawlsove odrednice kako bih komparirao njegovu koncepciju političkog liberalizma i preklapajućega konsenzusa s naukom crkve o participiranju katolika u politici. Vatikan se slaže s intuitivnim idejama o kojima Rawls govori i koje su temelj suvremenih demokratskih društava, te također zagovara i brani dobra poput “javnog reda i mira, slobode i jednakosti, poštovanja ljudskog života i okoliša, pravednosti i solidarnosti” (Ratzinger/Bertone, 2003.: 2).

No, stvari se kompliciraju kad dođemo do druge odrednice – tereta suđenja. Katolička crkva ne negira pluralizam u potpunosti. Nakon Drugoga vatikanskoga koncila Crkva prihvaća slobodu savjesti i vjere, no ne zbog toga što smatra da drukčija religijska učenja nisu pogrešna ili su jednako vrijedna, nego na temelju “digniteta ljudske osobe, zbog čega ona ne smije biti izložena vanjskim utjecajima kojima bi se ograničila savjest u traženju istinske religije i njezina prihvaćanja” (Ratzinger/Bertone, 2003.: 7). Također, Vatikan prihvaća pluralizam kad su u pitanju političke stranke zbog, kako kaže Ratzinger, “prirode određenih izbora koji se tiču uređivanja društva, različitim strategijama koje su na raspolaganju za ostvarenje i jamčenje istih temeljnih vrijednosti, mogućnost različite interpretacije temeljnih principa političke teorije i tehničke kompleksnosti mnogih političkih problema” (Ratzinger/Bertone, 2003.: 3). Dakako, katolik treba podupirati samo one političke stranke koje u većem dijelu prihvaćaju vrijednosti za koje se Crkva zalaže, tako da su, primjerice, komunistička ili anarhistička opcija posve isključene, no također i, kao što ćemo kasnije vidjeti, liberalna opcija. No, o pitanju moralnih vrijednosti i ideje vrijednosnoga pluralizma kakav zagovaraju Berlin, Nagel i na koncu Rawls, Ratzinger je veoma jasan – ideju da mogu postojati sukobljene, ali jednako valjane i razumne moralne doktrine on proglašava kulturnim relativizmom koji

vodi “dekadenciji i dezintegraciji razuma i principa prirodnog moralnog zakona” (Ratzinger/Bertone, 2003.:2).

Iz ovoga nam je jasno kako je katolicima potpuno strana odvojenost između obuhvatne koncepcije dobra i političke koncepcije pravednosti na kojoj inzistira Rawls i koja se nalazi u biti njegove ideje preklapajućega konsenzusa. Rawls je, dakako, dosljedan kad kaže kako bi bilo nerazumno nametati vlastito moralno shvaćanje drugima putem političkih institucija, tj. državne moći ako prihvaćamo načelo tereta suđenja – što znači da i ti drugi mogu biti nositelji jednako razumnih koncepcija dobra. No, za katolike je neprihvatljiva ideja da postoje jednako valjane i razumne moralne, vjerske ili filozofske doktrine koje su u suprotnosti s njihovim vlastitim naukom. Tako Ratzinger govori o “ispravnoj autonomiji političke i građanske sfere od religije ili Crkve – *ali ne i od morala*” (Ratzinger/Bertone, 2003.: 4), te je dužnost svakoga katolika inzistirati na tome da shvaćanje osobe i općeg dobra koje zagovara Crkva bude sastavni dio političkih institucija zajednice.

Ovo najbolje možemo ilustrirati na dvama primjerima o kojima govore i Rawls i Ratzinger – a to su pitanja pobačaja i istospolnih bračnih zajednica. O pitanju pobačaja stav je katoličke crkve veoma jasan – život započinje trenutkom začeća i nikakva sloboda izbora majke, nikakvo znanstveno određenje začetka života nakon tri tjedna ili tri mjeseca ne može opravdati prekid neželjene trudnoće. Prema Rawlsovoj ideji preklapajućega konsenzusa trebalo bi biti moguće odvojiti osobni stav o pobačaju i ono što razumno utemeljene i pravedne institucije trebaju prihvatiti. Iako, dakle, pobačaj smatramo ubojstvom, možemo prihvatiti da načelo slobode izbora za nekoga drugog ima jednaku vrijednost kao što za nas ima načelo svetosti ljudskog života, te dopustiti da pobačaj bude dopušten zakonom, iako sami nikada nećemo iskoristiti to zakonsko pravo. Dakako, ovakav je stav za katolike potpuno besmislen jer za njih nije bitno samo da oni sami nikada ne abortiraju dijete, nego je bitno da ni drugi to ne čine. Za njih se ovdje ne radi o pitanju usklađivanja dviju suprotstavljenih moralnih doktrina za koje se mogu pružiti valjani argumenti, te ih stoga treba obje uzeti u obzir, nego o, kako kaže Ratzinger, “temeljnim i neotudivim etičkim zahtjevima” i “dužnosti da se poštuju i štite prava ljudskog embrija” (Ratzinger/Bertone, 2003.: 4).

Može se činiti da će u pitanju istospolnih bračnih zajednica katolici biti popustljiviji nego u slučaju pobačaja, s obzirom da se ne radi o tako beskompromisnom problemu poput života embrija, nego o konsenzualnoj zajednici dviju punoljetnih osoba koje uređuje svoj život ovisno o vlastitim seksualnim preferencijama. Na prvi pogled, može izgledati da je Rawlsov recept preklapajućega konsenzusa idealan za rješavanje pitanja homoseksualnih brakova s obzirom na to da nam dopušta stav kako su homoseksualni parovi neprirodni, protivni božjoj volji, čak na njih možemo gledati s gađenjem, no pritom ipak uvažavajući njihovu koncepciju dobra kao razumnju, te im dopustiti da i oni zakonski mogu regulirati odnos sa svojim partnerom. No, za katolike koji homoseksualizam vide kao bolest i devijaciju u odnosu na normalno seksualno ponašanje neprihvatljivo je da bilo koji drugi oblik zajednice osim “obitelji određene kao monogaman

brak između muškarca i žene” (Ratzinger/Bertone, 2003.: 4) dobije zakonsko priznanje ili bude stavljen u isti rang s monogamnom heteroseksualnom obitelji.³

Ovdje se opet ne radi o tome da katolici mogu i trebaju živjeti isključivo u skladu sa svojim moralnim vrijednostima, ali da trebaju prihvatiti postojanje i drugih razumnih moralnih doktrina i koncepcija vrijednog života, te svakoj osobi treba dopustiti da o tome sama odluči. U skladu s time treba utemeljiti političke institucije koje će osigurati okvir unutar kojeg svaki građanin, ovisno o svom moralnom, vjerskom i filozofskom svjetonazoru može ostvariti svoju koncepciju dobra. Liberalni ideal – da svaka osoba najbolje zna što je za nju dobro i, u skladu s tim, kakav život želi živjeti – za katolike pada u vodu kad je riječ o onome što oni smatraju temeljnim etičkim pitanjima. Moralni zakon ne nalaže samo to da katolici moraju živjeti u skladu s njim, nego bi, po njima, trebao vrijediti i za sve ostale. Činjenica da postoje drukčija određenja osobe, odnosno prava na život i prava na slobodu izbora, slobode, autonomije ili seksualnosti od onih koje zagovara Crkva, za katolike ne znači da trebaju prihvatiti pluralizam vrijednosti. Naprotiv, za njih to samo znači da je veliki broj ljudi u krivu, i u životu vođen pogrešnim vrijednostima. Štoviše, njihova je moralna dužnost na pravi put izvesti one koji žive u grijehu i zabludi. Iako Katolička crkva, barem nakon Drugoga vatikanskog koncila, ne želi više upotrebljavati moć države kako bi pokrstila sve građane, ona i dalje ustrajava na tome da političari i birači koji sebe smatraju katolicima moraju iskoristiti svaku priliku kako bi u političke institucije usadili moralne vrijednosti katolicizma.

To, dakako, ne znači da bi katolici trebali dizati u zrak klinike u kojima se obavljaju pobačaji, niti to da bi trebali otimati homoseksualce i lezbijke, te ih u samostanskim podrumima podvrgavati hormonskoj terapiji. Istodobno, za katolike je upitna legitimnost političkih institucija i zakona koji dopuštaju pobačaj, eutanaziju, samoubojstvo, istospolne brakove, prostituciju ili konzumiranje lakih droga. Katolici će pristati na nešto takvo samo zbog *modus vivendi* – održanja društvenog mira, ali će pri prvoj promjeni odnosa moći u društvu u svoju korist pokušati ukinuti takve zakone. A, prisjetimo se, *modus vivendi* upravo je ono što Rawlsov politički liberalizam želi izbjeći. Suprotno Rawlsovoj ideji preklapajućega konsenzusa, za katolike takve političke institucije nikad neće racionalno biti prihvaćene kao najpravednije sve dok ne budu utemeljene na moralnom nauku Crkve.

Tako, preklapajući konsenzus neće samo isključiti one koji, poput rasista, nacionalista ili seksista ne prihvaćaju temeljne intuitivne ideje o slobodi i jednakosti svih građana, nego i sve one koji, poput katolika, ne prihvaćaju da građani trebaju razlikovati obuhvatne koncepcije dobra nasuprot političkoj koncepciji pravednosti te se pri odlučivanju o načinu uređenja političke institucije u zajednici voditi samo ovim drugim. Time se popis onih koji misle kako je preklapajući konsenzus najuvjerljiviji mehanizam legitimiranja političkih institucija uvelike smanjuje. Na kraju ću citirati Petera Jonesa: “Bilo bi apsurdno pretpostaviti da će grupa ljudi sa sustavom vrijednosti o tome što je istinito i ispravno pozdraviti i poduprijeti suprotan sustav vrijednosti za koji misle da je neistinit i pogrešan” (Jones, 1994.: 557).

³ Zanimljivo je da je nedavnoj raspravi između saborskih klubova o Zakonu o obitelji, braku i izvanbračnim zajednicama suprotstavljen stav HSS-a i gospođe Ljubice Lalić koja je branila poziciju katoličke crkve i stav HNS-a i gospođe Vesne Pusić koja je o tome imala liberalan stav.

Literatura

- Jones, Peter, 1997.: Bearing the Consequences of Belief, u: Goodin, Robert E./ Pettit, Philip (ur.), *Contemporary Political Philosophy: An Anthology*, Blackwell Publishers, Oxford: 551-563
- Ratzinger, Joseph/ Bertone, Tarcisio, 2003.: *Doctrinal note on some questions regarding the participation of Catholics in political life*, <http://www.vatican.va>
- Rawls, John, 2000.: *Politički liberalizam*, KruZak, Zagreb
- Rawls, John, 1999.: The Domain of the Political and Overlapping Consensus, u: Freeman, Samuel (ur.), *John Rawls: Collected Papers*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts: 473-496
- Rawls, John, 1999.: Justice as Fairness, u: Freeman, Samuel (ur.), *John Rawls: Collected Papers*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts: 47-72
- Rawls, John, 1999.: *The Law of the Peoples*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts

Enes Kulenović

RATZINGER VS RAWLS: THE BREAKDOWN OF THE OVERLAPPING CONSENSUS

Summary

The author analyses Rawls' concept of the overlapping consensus in the light of the recently published set of instructions of the Vatican's Congregation for the doctrine of the faith about the participation of Catholics in political life. Rawls introduces the idea of the overlapping consensus as an institutional mechanism aimed at avoiding imposing a comprehensive moral, philosophical or religious doctrine on all citizens and thus preserving the pluralism of values of contemporary liberal-democratic societies. By comparing the basic outlines of Rawls' theory of political liberalism with the set of instructions of the Catholic Church about the participation of its flock in political life, signed by Cardinal Ratzinger, the author challenges the viability of this concept of Rawls', as well as the possibility of reconciling the liberal notion of the citizen with the Catholic ideal of the participation of believers in the political life of their communities.

Key words: Rawls' political liberalism, overlapping consensus, burdens of judgement, Catholic church, participation of Catholics in politics

Mailing address: Fakultet političkih znanosti, Lepušićeva 6, HR 10 000 Zagreb. *E-mail:* ekulenovic@email.hinet.hr